

0. Proučavanje standardnog jezika, »najmlađega jezičnog egzistencijalnog oblika« (Wingender 1998), tridesetih godina 20. stoljeća postaje jednim od težišta slavističkih istraživanja, motivirano i praktičnim i teorijskim razlozima. Praktično bavljenje standardnim jezikom smješteno je u okvir jezične kulture i skrbi o jeziku, a teorijsko je usmjereno na oblikovanje opće teorije o standardnom jeziku. Koncept jezične kulture oblikovan unutar Praškoga lingvističkog kruga, zaslužnog za prvu sustavnu i znanstveno utemeljenu koncepciju skrbi o jeziku (Daneš 1988b), usidren je u njihovu teoriju standardnog jezika. U skladu s njome posebnost standardnog jezika proizlazi iz uloge koja mu je namijenjena, odnosno zahtjeva koji su postavljeni njemu, a ne »narodnom jeziku«. Standardnim jezikom, ističe se u praškim *Tezama* iz 1929. godine, izražava se kulturni i civilizacijski život, što znači funkcioniranje i rezultati znanstvenog mišljenja, odnosno filozofsko-religioznog, socijalno-političkog i administrativno-pravnog. U klasičnom razdoblju Praške škole uz jezičnu kulturu kao glavni problemski krugovi nametnuli su se odnos između jezične norme i kodifikacije te funkcionalno raslojavanje standardnog jezika (Jedlička 1990).

1. Odjeci praških zbivanja, ponajprije recepcija koncepcije jezične kulture, razaznatljivi su u člancima Ljudevita Jonkea napisanim, kako sam obrazlaže, iz »delikatne dužnosti« da se javno govori o problemima književnog jezika, iz preuzetoga »zadatka o sistematskom razvijanju jezične kulture u naših ljudi« (Jonke 1964 [1961]: 10, *Potrebno je pronaći pouzdan kriterij*).[1] Jonkeovo preuzimanje delikatne dužnosti otpočinje pedesetih godina prošloga stoljeća pokretanjem *Jezika*, »časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika« u kojem će, uz članke tiskane šezdesetih godina u *Telegramu*, najvećim dijelom biti objavljeni njegovi brojni savjetodavni članci o pravopisnoj, naglasnoj, morfološkoj, leksičkoj i sintaktičkoj problematici te članci koji se tiču osobitosti književnog jezika. Većina članaka objavljenih u *Telegramu*, čija je dužina ograničena nevelikim prostorom novinske rubrike, pretisnuta je u knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* (1964).

U člancima koji se tiču *književnog jezika u teoriji* Jonke je usredotočen na tumačenje osobitosti književnog jezika i jezične kulture služeći se pritom načelom elastične stabilnosti kao jednim od ključnih pojmova. Načelo elastične stabilnosti, kojim se pokriva dinamička napetost između kodifikacije i norme, nastaje u Praškoj školi kao plod kritičkog preispitivanja jezične pravilnosti i jezične kulture, a uvodi ga Vilém Mathesius (*O požadavku stability ve spisovném jazyce*, 1932) kao opreku načelima povijesne čistoće i linearne pravilnosti. U Jonkeovoj interpretaciji toga načela naglašava se normiranost kao nužnost koja omogućuje bolje funkcioniranje književnog jezika čiji razvoj treba biti postupan i parcijalan. »Književni jezik treba da bude stabilan, ali u isto vrijeme i tako elastičan da može prihvatiti sve novo što koristi pravilnom izvršavanju funkcija i njegovu organskom razvitku. Taj princip zove se u nauci o jeziku principom elastične stabilnosti. Književni se jezik ne može i ne smije ukočiti u jednom svojem razvojnom stupnju, ali ne može se i ne smije ni razliti ni razvodnjeti u novostima u tolikoj mjeri da to nanosi štetu sporazumijevanju, zaključivanju, spoznaji, umjetničkom efektu.« (Jonke 1964 [1961]: 19, *Princip elastične stabilnosti*).[2]

U vezi s »razvojem i obogaćivanjem književnog jezika« za Jonkea je osobito važno da se književni jezik ne obogaćuje samo iz štokavskih narodnih izvora i djelatnosti književnika i pisaca, nego da »Glavnu snagu crpe [...] iz novoštokavskog dijalekta ijekavskog izgovora i iz djela afirmiranih štokavskih pisaca, ali je otvoren umjereno i prema kajkavskom i čakavskom dijalektu, prema slavenskim jezicima i prema glavnim evropskim jezicima po načelu elastične stabilnosti« (Jonke 1974-75: 38-39). Naime, Jonke je identificirao »dva stvaralačka faktora u književnom jeziku«, jedan je »narod«, a drugi su »ljudi od pera«, o čijim »neuništivim pravima« treba voditi računa pri prosuđivanju pravilnosti u književnom jeziku (Jonke 1964 [1961]: 11-12, *Dva stvaralačka faktora u književnom jeziku*). U povijesnoj perspektivi Jonke je ustvrdio da su u isticanju stvaralačkog prava književnika i učenjaka pretjerivali ilirci i njihovi sljedbenici, a da su prava narodnog, seoskog jezika u prejakoj mjeri isticali Vuk Stefanović Karadžić i sljedbenici (Jonke 1964 [1961]: 12, *Bez pretjerivanja i fetišiziranja*). S jedne su strane predstavnici ilirske koncepcije književnog jezika, a s druge karadžićevsko-maretićevske koncepcije (Jonke 1974-1975). U svojoj pak sadašnjosti Jonke polemizira s onima (neimenovanima) koji se pri prosuđivanju pravilnosti u književnom jeziku često pozivaju na narodni jezik i krilaticu »Piši onako kako narod govori«, čije značenje i valjanost priznaje u kontekstu prve polovice 19. stoljeća i Karadžićeve borbe za narodni jezik odnosno nastojanja hrvatskih iliraca. Budući da se književni jezik ne podudara ni s jednim narodnim govorom, pred svakog se »našeg današnjeg pisca postavlja kao nuždan zadatak upoznavanje norme suvremenoga književnog jezika, onoga jezika kojim pišu naši najbolji književnici, onoga jezika koji se izdigao iznad dijalekata i postao naš zajednički jezični izraz«. U tom smislu ističe se krilatica 20. stoljeća »Piši onako kako dobri pisci pišu« (Jonke 1964 [1961], *Piši onako kako dobri pisci pišu!*).[3]

Razloge pozivanja na krilaticu »Piši onako kako narod govori«, »kao na vrhovnu mudrost« kada je riječ o jezičnoj pravilnosti, Jonke vidi u tome što se narodni jezik i književni jezik smatraju identičnim. Stoga je upravo uznastojao na razlikovanju narodnoga od književnog jezika. Narodni jezik je, s jedne strane, osnova u kojoj su položeni korijeni književnog jezika (Jonke 1952-53b), on je izvor i podloga književnom jeziku, iz njega se odabire po načelu pravilnosti, proširenosti i jezične čistoće, što konkretno znači iz štokavskog dijalekta, i to iz njegovih novijih govora koji se odlikuju novim oblicima i novim akcentima (Jonke 1964 [1961]: [61: 12, *Dva stvaralačka faktora u književnom jeziku*). S druge pak strane, književni jezik je jezik narodne zajednice koji stoji iznad dijalekata kao komunikativno sredstvo za pripadnike raznih dijalekata. On nije samo jezik književnosti, nego jezik koji ima različite funkcije,[4] jezik »čitave narodne kulture« (Jonke 1964 [1961]: 13, *Kompleksnost književnog jezika*). Književni jezik Jonke kompromisno definira kao pročišćeni i viši tip narodnog jezika nastao stvaralačkim radom naroda i ljudi od pera (Jonke 1964 [1961]: 12, *Dva stvaralačka faktora u književnom jeziku*).

Jonke je identificirao dva različita faktora u stvaranju književnog jezika, dvije različite devetnaestostoljetne koncepcije, dva različita gledišta o književnom jeziku kojima odgovaraju i dva načela izražena krilaticama »Piši onako kako narod govori«[5] i »Piši onako kako dobri pisci pišu«. S jedne se strane nalaze »pobornici načela da je naš književni jezik samo odraz jezične situacije u štokavskim govorima«, a na drugoj su strani »pobornici misli da je književni jezik ipak viši tip narodnog jezika, probran, obogaćen, određen, preciziran, jasan po svakom svojem sastavnom dijelu svakomu koji se njime služi ili kao pisac ili kao čitalac«. Sâm Jonke legitimira se kao pobornik misli o književnom jeziku kao osobitom i višem tipu narodnog jezika i kao zagovaratelj autonomnih prava razvijenog književnog jezika i teze da se »naš današnji književni jezik ili standardni jezik« više ne podudara ni s jednim narodnim govorom u potpunosti, nego samo u osnovama (Jonke 2005 [1965]: 295-296, *Po zakonitostima književnog jezika*).

Jonke je među prvima započeo s kritičkim preispitivanjem Maretićeve koncepcije književnog jezika vrlo utjecajne u hrvatskoj filologiji. Naime, u nastojanju da otkrije zbog čega se poistovjećuje književni s narodnim jezikom, dakle zbog čega se ističe načelo »Piši kao što narod (misli se: štokavski) govori!« (Jonke 1974-75, 1978-79), on detektira Maretića kao onoga koji se našao u pretjeranoj krajnosti zbog povodjenja za narodnim jezikom.[6] Kritiziranje Maretićeve koncepcije nerijetko se svodi na to da mu se prigovara da je »preferirao jezično blago narodnog štokavskog dijalekta i odbacivao gotovo sve što se nije moglo njime dokazati«, a što se oprimjeruje pojedinim rješenjima iz njegova *Jezičnog savjetnika*. [7]

Zaključno se treba vratiti krilatici »Piši onako kao što dobri pisci pišu« koja je umnogome obilježila Jonkeovo shvaćanje književnog jezika. U već spominjanu koreferatu (1965-66: 12) ističe se: »Po mojem mišljenju i danas je, a i ubuduće će još dugo biti najtipičniji reprezentant sadašnjeg razvojnog trenutka naše izražajne kulture upravo jezik naše lijepe književnosti, književni jezik u užem smislu«. Već je konstatirano u vezi s identificiranjem jezika književnosti kao modela književnom jeziku da je toj identifikaciji, toj »misli da je glavno uporište (hrvatskom) književnom jeziku jezik književnih djela« Jonke ostao »postojano privržen prilično dugo«, a da je kasnije ipak popustio, i to samo djelomično (Samardžija 1990: 69-70). I u vrijeme kada je ta krilatica zagovarana, njome se nije na najprimjereniji način odgovorilo na pitanje o tome na koje bi se to modelske tekstove i modelske pisce/govornike trebalo pozivati u jezičnoj kodifikaciji. Naime, odavno je zamijećena promjena stvarnih nosilaca standardnojezične norme, što znači da se umjetnički tekstovi kao izvor pri istraživanju suvremene standardnojezične norme uzimaju u obzir samo u ograničenoj mjeri, a da se u modernim europskim standardnim jezicima težište pri istraživanju norme s beletristike premješta na stručne i publicističke tekstove, dakle na neumjetničke tekstove (Kloss 1978, Jedlička 1982). Ustrajati i danas u stavu uobličenu krilaticom »Piši onako kako dobri pisci pišu«, prihvatimo li tvrdnju da se takav stav uvriježio u jezikoslovnoj kroatistici (Bagić 1996), potpuno je neprimjereno. Pogotovu ako se uzme u obzir da je još šezdesetih iskazano drugačije mišljenje o ulozi beletristike u oblikovanju standardnog jezika, doduše više u kontekstu raspravljanja o neprikladnosti termina književni jezik, a manje u vezi s pitanjem o nosiocima standardnojezične norme (Brozović 1970 [1967]).

2. Na 4. međunarodnom kongresu lingvista, održanom 1936. godine u Kopenhagenu, postavio je Havránek pitanje jesu li uopće jezična norma i normiranje standardnog jezika lingvistička tema, pripada li to njezinim znanstvenim zadacima. Odjeci pak pozitivnog odgovora na spomenuto pitanje očiti su u tekstovima ključnim za konstituiranje standardologije[8] unutar jezikoslovne kroatistike.

Katičić u tekstu *Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak* (1963), pozivajući se izriječno i na Praški lingvistički krug (*Spisovná čeština a jazyková kultura*, 1932), zagovara normiranje književnog jezika kao pravi i teoretski punovrijedni lingvistički posao, i to u sredini u kojoj je normiranje književnog jezika postalo nepopularno. Dapače, otpor normiranju dolazi često baš od filologa, dakle od ljudi sa stanovitim lingvističkim obrazovanjem koji se opirući normiranju služe lingvističkim argumentima.

U Katičićevu tekstu iznesen je niz teza koje su na suženom domaćem lingvističkom horizontu[9] zasigurno bile novost: osnovni problemi književnog jezika nisu lingvističke nego društvene naravi; pitanje ispravnosti nekoga oblika, riječi ili upotrebe nije pravo lingvističko pitanje; ispravnost se ocjenjuje po usklađenosti s normom koja je proizvoljna i određena izvanjezičnim razlozima; svjesno normiranje nuždan je preduvjet književnog jezika; uspješnost u normiranju književnog jezika ovisi u prvom redu o društvenom prestižu književnog jezika i njegovih normi.

Pitanje postavljeno na kopenhagenskom kongresu nalazi se na početku Brozovićeve (1970 [1967]: 9) teksta *Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika*, čija je hrvatska verzija objavljena u knjizi *Standardni jezik* (1970), ključnoj za hrvatsku standardologiju.[10] Brozović se poziva na Havránka jer unatoč potvrdnu odgovoru problem nije skinut s dnevnog reda.

Središnji problem kojim se Brozović bavi jest mjesto i uloga standardnih jezika u genetskoj i tipološkoj komparativistici. U uvodnom dijelu pozornost je usmjerena na terminologiju, koja prema mišljenju autora, ima osobito veliko značenje. Na prvome mjestu nalazi se termin idiom koji se upotrebljava kao »opći, kvalitativno i hijerarhijski neutralan i nespecificiran termin«. Idiome Brozović klasificira prema tri kriterija: organskost/neorganskost, konkretnost/nekonkretnost, viši/niši hijerarhijski stupanj. Organski idiomi su »takvi koji su se razvili u okvirima konkretne etničke zajednice, dakle i konkretne etničke civilizacije, koji zadovoljavaju samo njezine vlastite komunikacione i ekspresivne potrebe« Brozović (1970 [1967]: 10-11). Konkretnim idiomima smatra se samo mjesni govor i standardni jezik jer »imaju jasno definiran inventar svoje supstancije i jasno definiranu strukturu – tako da se u načelu može dati određen odgovor za bilo koji element supstancije i strukture ako se postavi pitanje da li ulazi u normu ili ostaje izvan nje« (Brozović, 1970 [1967]: 12). Hijerarhijska ljestvica postoji u oba niza idioma, i u organskom i u neorganskom. Na hijerarhijskoj ljestvici neorganskih idioma visina ranga proporcionalna je stupnju konkretnosti, a kod organskih visina ranga i stupanj konkretnosti nalaze se u obrnutoj proporciji. Pojam dijasistema, preuzet od Uriela Weinreicha (*Is a structural dialectology possible?*, 1954), navodi Brozović (1970 [1967]: 14) kao posljednji terminološki problem u sistematici idioma. »Kako je mjesni govor konkretan organski idiom, jasno je da je on u lingvističkom smislu sistem. Organski su idiomi višega ranga apstraktni pa prema tome moraju biti dijasistemi. Organski idiom s rangom jezika također je dijasistem, a u jednom elastičnijem smislu možemo i grupaciju organskih idioma s rangom jezika smatrati također svojevrsnim dijasistemima [...]«

Kao poseban terminološki problem izdvaja se termin standardni jezik. U vezi s tim pretreseni su i terminološki sustavi pojedinih jezika u kojima se upotrebljavaju konkurentski termini anglosaksonskom terminu standardni jezik, čije prihvaćanje zagovara Brozović. Među tim konkurentskim terminima najvažniji je književni jezik, »litera(tu)рни jezik«, koji ima dugu tradiciju i široku usvojenost, ali ga Brozović smatra lošim zbog premalene distanciranosti spram specijaliziranog termina jezik literature. No pravi, »principijelan razlog« za napuštanje termina književni jezik Brozović (1970 [1967]: 15) vidi u tome da taj termin »asocira i predodžbe o dominantnoj ulozi beletristike u standardnom jeziku kao pojavi, predodžbe koje su odraz raznih idealističkih koncepcija i koje su opasno opterećenje na putu k suvremenijim i progresivnijim shvaćanjima standardnog jezika«. Brozovićev stav da je literatura »samo jedna od komponenata o kojima se vodi računa u standardnom jeziku, nesumnjivo najvažnija komponenta, osobito u ranim razvojnim fazama standardnih jezika, ali principijelno samo *prima inter pares*«, bitno je različit od već spominjana Jonkeova stava uobličena krilaticom »Piši kao što dobri pisci pišu«.

U vezi s upotrebom termina standardni jezik treba još reći da od dva argumenta koja su se mogla protiv njega upotrijebiti, a to su relativno mala usvojenost i sporedno značenje atributa standardan, tj. prosječan (Brozović 1970 [1967]: 16), prvi danas zasigurno više nije aktualan.[11] No to ne znači da je u potpunosti potisnuo termin književni jezik. Naprotiv, i dalje se termin književni jezik vrlo često upotrebljava.[12]

Temeljna je Brozovićeve teza, koja se tiče mjesta i uloge standardnih jezika u genetskoj i tipološkoj komparativistici, da standardni jezici nikako nisu pogodni za genetska ili tipološka komparativna proučavanja. Klasifikacija standardnih jezika ne može počivati na genetskim ili tipološkim kriterijima, nego cilj takve klasifikacije treba biti »standardnost«, neovisna o supstanciji i strukturi. Naime, za pitanje o tome ima li koji idiom rang standardnog jezika relevantna su »ova

tri faktora: 1. njegova priroda kao komunikacionog i ekspresionog instrumenta određene civilizacije, 2) njegove funkcionalne kvalitete kao takva instrumenta i, konačno, 3) karakter same civilizacije o kojoj se radi«, a nisu relevantni podaci o njegovoj supstanciji i strukturi. »Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotada funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije« (Brozović 1970 [1967]: 28).

Brozović je, smatrajući da se kriteriji za klasifikaciju standardnosti moraju birati prema njezinim vlastitim značajkama, klasifikaciju napravio prema 15 osobina/kriterija i sistematizirao ih u obliku binarnih pitanja, podijeljenih u tri skupine: a) način formiranja i funkcioniranja standardnih jezika, b) karakter osnovice standardnog jezika i odnos prema naciji, c) odnos prema drugim standardnim jezicima. U binarističku je tablicu unio horizontalno 15 kriterija, a vertikalno 14 slavenskih standardnih jezika e da bi tako izmjerio standardnost slavenskih standardnih jezika, što je bio prvi pokušaj da se opiše standardnost slavenskih standardnih jezika i da se taj opis iskaže brojkama (Wingender 1998).[13] U stupac »standardni jezici« unesen je jezik »hrvatskosrpski« i, ravnopravno s ostalim slavenskim standardnim jezicima, njegove varijante: »(hrvatska varijanta)«, »(srpska varijanta)«. Dio Brozovićeve rasprave *Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika* posvećen je pitanju varijanata standardnog jezika. Prije negoli se zadržim na tome problemu, na kojem se iscrpljivala (ne samo) jezikoslovna kroatistika, potrebno je vratiti se pojmu autonomije standardnog jezika i Brozovićevu razlikovanju genetskih/ tipoloških kriterija i kriterija standardnosti.

Koncepcija standardnog jezika koje se Brozović pridržava temelji se najvećim dijelom na postavkama Praške škole, osobito na Havránekovim tekstovima, među ostalim i onim sabranim i revidiranim u knjizi *Studie o spisovném jazyce*, 1963.[14] Ključni su pojmovi te koncepcije elastična stabilnost i autonomija standardnog jezika, a od ta dva pojma, za razliku od Jonkea, Brozoviću je važan za raspravu samo drugi.[15]

Autonomnost kao obilježje standardnog jezika jedan je od praških pojmova uz čiju se pomoć razgraničava odnos između standardnoga i narodnog jezika. U klasičnom razdoblju Praške škole osobito se ističe funkcionalna različitost standarda i njegovo obilježje autonomnosti, koje je, kako zamjećuje Jedlička (1982: 46), poslije i sam Havránek oslabio, a pojedini »mlađi lingvisti« (među njima i Brozović) u potpunosti prihvatili. Ključni pojmovi praške koncepcije, dakle autonomnost i elastična stabilnost, poslužili su Brozoviću (1970 [1967]: 43) i kao osnovne značajke standardnosti. U njegovoj interpretaciji standardni jezici s visokim stupnjem autonomije ujedno su i stabilniji. Oni standardni jezici koji su se polako izgrađivali imaju izrazite značajke artifičnosti i slabe značajke organičnosti zbog visoke autonomije prema organskim idiomima.

Brozoviću (1970 [1967]) je autonomija standardnog jezika poslužila u raščišćavanju odnosa između jezika i standardnog jezika, između genetskih/tipoloških kriterija i kriterija standardnosti. Dakle, za pitanje ima li neki idiom rang jezika (dijasistema s rangom jezika) nije relevantno ima li taj idiom svoj standardni vid, nego će o tome odlučivati genetski i tipološki kriteriji. Vrijedi i obrnuto: za pitanje ima li neki idiom rang standardnog jezika nije relevantna njegova supstancija i struktura, nego se njegova standardnost, neovisna o supstanciji i strukturi, određuje kriterijima koji su »neinteresantni za određivanje lingvističkog ranga jezika«. »Za nas je bitno da se standardni jezik može izgraditi i na temelju kakva idioma koji nema rang jezika-dijasistema, tj. da se na različitim dijalekatskim osnovicama istoga dijasistema mogu izgraditi i dva ili više standardnih jezika [...]. Egzistencija standardnog jezika nezavisna je dakle od dijalektološkog i komparativističkog ranga idioma koji mu je poslužio kao osnovica, tj. dao mu supstanciju i strukturu [...]« (Brozović 1970 [1968]: 64, *Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa među slavenskim standardnim*

jezicima). U nizu tekstova, s ponešto izmijenjenom terminologijom, Brozović će se vraćati onome što je opisao kao jednu od najštetnijih krivih identifikacija jezik = standardni jezik, a do koje dolazi jer se pojmovne kategorije one lingvistike koja se bavi tipološkim i genetskim aspektom mehanički prenose na teren standardnih jezika.

Jezik se upotrebljava u dva značenja: jezik dijasistem (dijasistem dijalekata) i *standardni jezik*. Jezik dijasistem samo je sustavni skup zajedničkih osobina svojih dijalekata, koji su također samo dijasistemi, ali nižeg stupnja apstrakcije. Jezik kao dijasistem blisko srodnih dijalekata pripada genetskoj i tipološkoj lingvistici, a jezik kao standardni jezik, koji je normiran i polifunkcionalan, pripada sociolingvistici, pa se problematika suvremenih standardnih jezika ne može obrađivati metodama genetske i strukturalne lingvistike (usp. Brozović 1972-73, 1984-85, 1985). S obzirom na to koji je vid jezičnog identiteta predmet lingvističkog proučavanja, odnosno s obzirom na to što se smatra »sadržajem pojma »jezik«, mogu se razlikovati i vrste lingvistike, pri čemu svakomu od mogućih shvaćanja pojma jezika odgovara i stanovit oblik lingvistike: genetska lingvistika, tipološka lingvistika i sociolingvistika (Brozović 1996: 87). U interpretaciji suodnosa sociolingvistike prema genetskoj i tipološkoj lingvistici Brozović inzistira na tome da je riječ o trima savršeno neovisnim lingvistikama u smislu da »argumenti iz jedne lingvistike nemaju upravo nikakva značenja, nikakve vrijednosti u drugim dvjema (ili trima)«, a što utječe na valjanost dokaza o jezičnom jedinstvu.

Brozovićevo razlikovanje triju lingvistika, koje se bave različitim vidovima jezičnog identiteta, korespondira s Katičićevim (1972) modelom složenog identiteta koji je izgrađen na pretpostavci da svaki jezik ima tri različita i u načelu neovisna identiteta, za razliku od modela jedinstvenog identiteta koji počiva na pretpostavci da tamo gdje nema posebnog određenja u jednome od tri vida, ne može ga biti ni u druga dva.[16] Katičićevi stavovi o genetskoj klasifikaciji i standardno-jezičnom aspektu s obzirom na hrvatsku i južnoslavensku situaciju korespondiraju s Brozovićevim. Katičić (1995a, 1997) ističe da nalaz genetske klasifikacije nema nikakve važnosti za poželjno uređenje »srpskohrvatskog« područja te naglašava postojanje drugih relevantnih kriterija osim onoga genetskog identiteta.

3. Najiscrpnije se u teorijskom smislu problematikom varijanata bavio Brozović i s tim u vezi relevantan je njegov referat održan na Petom kongresu jugoslavenskih slavista (Brozović 1965-66), u kojem se usprotivio, među ostalim, da se pod varijantama shvaća bilo koja terenska razlika u jezičnoj praksi standardnog jezika. Također je iznio mišljenje da se u »hrvatskosrpskom standardnom jeziku« može govoriti samo o dvjema varijantama, jedna je »istočna, beogradska ili srpska«, a druga »zapadna, zagrebačka ili hrvatska«.[17] Problem varijanata detaljnije je razrađen u kontekstu međuovisnosti standardnih jezika i dijasistema, u kojem je moguće da nepostojanje standardnog jezika može ugroziti egzistenciju dijasistema, ali i da postojanje dvaju standardnih jezika u okviru istoga dijasistema može ugroziti lingvističko jedinstvo danog dijasistema (Brozović 1970 [1967]). Prvi je uvjet ostvarenja takva procesa da dijalekatske osnovice dvaju standardnih jezika budu dovoljno različite. »A ako pak, obratno, u supstanciji i strukturi dvaju standardnih jezika istoga dijasistema nema važnijih razlika, onda se približavamo pojmu varijanata standardnog jezika« (Brozović 1970 [1967]: 33). Razvidno je iz objašnjenja značajki, »bitnih za definiciju varijanata«, da su za Brozovića varijante adaptacija jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija te da se varijante javljaju zakonito u svim nacionalno nehomogenim standardnim jezicima. Nacionalna varijanta standardnog jezika »praktički i principijelno (tj. pravno)«, poziva se Brozović na Jonkea, funkcionira za narod koji je upotrebljava isto onako kao što funkcionira nacionalno homogen jezik za narod koji se njime služi. Varijante su također jezično-sociološke pojave koje se ne mogu vezati uz dijalekatske

fenomene i ne smiju se miješati s većim ili manjim zonama obilježenim uporabom neke jezične pojedinosti.

Dakle, postojanje varijanata Brozović vezuje uz postojanje nacije kojoj ta varijanta služi, ali varijante razgraničuje od samih varijacija, teritorijalnih specifičnosti, koje mogu postojati i unutar same varijante. Za pitanje gdje je granica između dviju varijanti jednoga standardnog jezika i dvaju standardnih jezika »sa supstancijom i strukturom«, što pripadaju istom dijasistemu, relevantna je ova značajka: »Razlike između varijanata tiču se uglavnom samo supstancije standardnog jezika, a na njegovu strukturu utječu malo, ili kao u hrvatskosrpskom slučaju, gotovo nimalo. Slično vrijedi i za normu: varijante imaju zajednički sustav normi, a u njemu su stanovite opozicije dubletne i međusobno zamjenjive u okviru istoga sustava. To je glavna razlika između varijanata istoga standardnog jezika i dvaju standardnih jezika izgrađenih u okviru istoga dijasistema: u tom posljednjem slučaju postoje dva sustava normi kojima pojedinačne opozicije nisu međusobno zamjenjive« (Brozović 1970 [1967]: 36-37). Dakle, supstancija i struktura, koje su nebitne za standardnost, jer nisu relevantne za odluku o tome ima li koji idiom karakter standardnog jezika, bitne su prema Brozoviću za razlikovanje između varijanata istoga standardnog jezika i dvaju standardnih jezika.[18]

U zaključku o definiciji varijanata Brozović iznosi da nacionalno nehomogen standardni jezik egzistira zapravo samo apstraktno, ali da se u pismu i u govoru realizira samo u vidu varijanata. Na ovu značajku varijanata, dakle apstraktnost standardnog jezika i konkretnost varijanata, Brozović će se pozivati u svojim kasnijim tekstovima (npr. 1978, 1985, 1992, 2001), pri čemu će je ponešto varirati. Dakle, ponekad će se naglašavati da su jedino realizacijske varijante u funkcionalnom pogledu konkretni standardni jezici, pa tako da i hrvatska varijanta standardne novoštokavštine postoji i funkcionira kao svaki drugi razvijeni standardni idiom (Brozović 1978). Također će ustvrditi da standardni hrvatskosrpski jezik nije jedinstven, a da se realizacijski oblici standardnih jezika kojima se služi više nacija nazivaju varijantama standardnog jezika odnosno standardnojezičnim izrazima (Brozović 1988b: 102).

U vezi s nazivima konkretnih varijanata i apstraktnoga standardnog jezika uočljivo je da se ono što se nazivalo hrvatskom varijantom hrvatskosrpskoga standardnog jezika (Brozović 1970 [1967]) poslije naziva hrvatskim književnim jezikom, što se smatra ekvivalentom za hrvatsku konkretnu realizacijsku varijantu apstraktnoga hrvatskosrpskog standardnog jezika odnosno ekvivalentom za hrvatsku varijantu standardne novoštokavštine (npr. Brozović 1971-72, 1976-77, 1978).

Kao naziv za apstraktni standardni jezik/model, ostvaren normiranjem novoštokavske dijalektalne sirovine, Brozović često upotrebljava naziv standardna novoštokavština. Pod tim se nazivom shvaća »zajednički opći model standardnog jezika u Hrvata, bosanskohercegovačkih Muslimana, Crnogoraca i Srba« (1978: 19). Standardni idiomi kojima se služe četiri naroda realne su konkretizacije jednoga apstraktnog modela, koji se »realistički« može zvati standardna novoštokavština (2001: 27).[19]

Jezični dijasistem (dijasistem dijalekata) koji obuhvaća kajkavski, čakavski, štokavski i torlački Brozović je (1998a: 177) opisao kao »jedan od najglavobolnijih jezičnih čvorova na našem kontinentu«. Glavobolja je dijelom uzrokovana i kontroverzijama u vezi s nazivom dijasistema. U novijim raspravama Brozović (npr. 1992, 1997, 1998b, 2001) tu genetskolingvističku zajednicu četiriju narječja naziva srednjojužnoslavenskim jer ga smatra neutralnim i nekompromitiranim za razliku od »srpskohrvatskog«, koji je »nepovratno kompromitiran jednom mučnom prošlošću« (1997: 19).[20]

4. Važan segment u konstituiranju standardologije u jezikoslovnoj kroatistici bilo je kritičko preispitivanje periodizacije hrvatske jezične povijesti, posebice pitanje početka oblikovanja standardnog jezika. Kritičko je preispitivanje u prvom redu značilo revidiranje jezičnoga značenja hrvatskoga narodnog preporoda. Naime, predodžba o tome da je hrvatski novoštokavski standard nastao kao plod ilirskoga pokreta tridesetih godina 19. stoljeća opravdavala je revolucionarno značenje koje se pridavalo pokretu i ulozi preporoditelja u oblikovanju jezičnog standarda. Brozović je tako u tekstovima *Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda* (1966) i *O početku hrvatskoga jezičnog standarda* (1970) (pretisnutim u knjizi *Standardni jezik*, 1970), ustvrdio da izgradnja općehrvatskoga standardnog jezika nije započela s preporodom, da se nije ni dovršila s preporodom te da promjene u tridesetim godinama 19. stoljeća u jezičnom pogledu nisu ni nagle, ni bitne, ni revolucionarne.[21] Također je ustvrdio netočnost tvrdnji da je preporod uveo štokavštinu u hrvatsku književnost i izabrao štokavštinu za osnovicu standardnog jezika; uveo jedinstven hrvatski pravopis; ostvario jezično zajedništvo Hrvata i Srba (Brozović 1978: 56-57). Hrvatski narodni preporod je, prema Brozoviću (1978: 51-52), »važniji u kulturnom, društveno-političkom i općenacionalnom smislu, ali u čisto jezičnom pogledu preporod znači samo dvoje: proširenje već postojećega novoštokavskog pismenog jezika u teritorijalnom (na kajkavsko područje) i funkcionalnom smislu, i drugo, reformu grafije, uz stvaranje uvjeta da ta nova grafija ubrzo postane općehrvatskom«. Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda slično je dimenzionirao i Katičić (1978) opovrgavajući tezu tradicionalne filologije da je hrvatski novoštokavski standard nastao kao plod ilirskoga pokreta i reformatorskog djelovanja Ljudevita Gaja. No, s »kulturnoga, političkog i društvenog gledišta važnost se Ilirskoga pokreta na može dosta istaknuti. On je položio temelje suvremenoj Hrvatskoj. Ali u stvaranju suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika Ilirski pokret ne predstavlja nikakav revolucionaran prekid iako je duboko utjecao na njegov razvoj« (Katičić 1974: 236).[22]

Početak hrvatskoga standarda Brozović (1970, 1975, 1978) smješta u sredinu 18. stoljeća jer smatra da se tada formira i počinje standardizirati »novoštokavski hrvatski pismeni jezik« kao iznadregionalni pismeni jezik.[23] Brozović (1975, 1978: 43) hrvatsku jezičnu povijest dijeli na šest razdoblja, tri predstandardna i tri standardna razdoblja, a četvrto razdoblje, koje obuhvaća drugu polovicu 18. i dio 19. stoljeća do preporoda, prvo je standardno razdoblje, u njemu se može govoriti »o jednom standardnom novoštokavskom jeziku u nastajanju, i to za sve Hrvate izuzev kajkavce (i samo unekoliko izuzev i uži kvarnerski krug)«. [24] Zbog toga je upravo sredina 18. stoljeća u jezičnom smislu prijelomno doba, a ne hrvatski narodni preporod.[25] Na jedan od prigovora koji se može uputiti njegovoj tezi o sredini 18. stoljeća kao početku hrvatskoga standarda, a taj glasi da je novoštokavština tek u tridesetim godinama 19. stoljeća postala općehrvatskim standardnim jezikom, Brozović (1978: 48) odgovora: »Točno, ali egzistencija jednoga standardnog jezika računa se otkada on postoji kao pismeni jezik, sa svojom današnjom supstancijom i strukturom, uz evolucioni razvoj (dakle bez skokova i bez revolucionarnih promjena svoje materije) i otkada se u njemu izgrađuje iznadregionalna norma, spontano ili kodifikacionim zahvatima.« Zašto pak nije moguće nastanak hrvatske standardne novoštokavštine pomaknuti još dalje u prošlost argumentirano je neispunjenjem dvaju kriterija: regionalni ili iznadregionalni karakter pismenog jezika i jezična fizionomija njegove dijalekatske osnovice. Pritom se tvrdi da pokrajinski jezici iz 16. stoljeća imaju regionalni status i nisu novoštokavski, pa ne ispunjavaju ni jedan kriterij, a one iz 17. i prve polovice 18. stoljeća ostavljamo u »prehistoriji novoštokavskog standarda« zbog njihova regionalnog karaktera, »ali pitanje je da li to zahtijeva i njihova jezična fizionomija« (1978: 52).

Revidiranje gledišta hrvatske tradicionalne filologije o jezičnoj standardizaciji i filološkom značenju hrvatskoga narodnog preporoda, onako kako je ono izvedeno ponajprije u Brozovićevim i Katičićevim tekstovima[26], značilo je da se pomicanjem granice između standardnoga

i nestandardnog razdoblja duboko u 18. stoljeće dovodi u pitanje i teza da je preporod ostvario hrvatsko-srpsko standardnojezično jedinstvo te zasluge preporoditelja i, osobito, Karadžićeve zasluge u standardizacijskim procesima. I Gaj i Karadžić su, kako piše Katičić (1978: 176), imali »bitnu i nezaobilaznu ulogu. Ali ne stoje na njegovu početku, niti je taj razvoj bio takav da se može podrediti jednom čovjeku ili jednom događaju, pa ma kako veliki i značajni bili«. U vezi s poviješću standardizacije, pa tako i Karadžićevom ulogom, hrvatskim je autorima osobito stalo do razlikovanja dvaju procesa jezične standardizacije, hrvatske i srpske, i do toga da je izbor novoštokavštine za osnovicu hrvatskoga standardnog jezika bilo rješenje uvjetovano hrvatskim unutarjezičnim prilikama. Dakle, riječ je o povijesti »dvaju procesa jezične standardizacije, od kojih je svaki imao svoj ritam, svoje pokretačke snage i svoj unutrašnji smisao i suvislost«. U tim procesima Karadžićeva je uloga različita: on se nalazi na početku procesa oblikovanja srpskoga standardnog jezika kao njegov »heroj osnivač«, a što se tiče hrvatske jezične standardizacije – njegova su djela imala utjecaja u zadnjoj fazi standardizacije kada je »već stvorenom i uspješno razvijenom standardnom jeziku trebalo dati punu stabilnost« (Katičić, 1974: 246, 247).[27] Zabluda je, smatra Brozović (1998b: 12), da je Karadžić imao odlučujuću ulogu tijekom 5. razdoblja i da su rješenja toga doba bila motivirana prije svega željom za hrvatsko-srpskim standardnojezičnim jedinstvom. Izbor je novoštokavske osnovice, kako je ustvrdio i u ranijim tekstovima, »vršen u razna doba, pod različitim okolnostima i s različitim motivacijama« (Brozović 1978: 47), dapače uvjeren je da bi »i jedna i druga strana donijela istu odluku sve da one druge strane i nije bilo, tj. da se radilo o dva naroda s lingvistički različitim jezicima« (Brozović 1970 [1965]: 98, *Vuk Stefanović Karadžić i novoštokavska folklorna koine*).[28]

Odabir štokavštine za osnovicu standardnog jezika često je opravdavan i time da je ona svojim unutarnjim svojstvima, kao superiorna jezična materija spram kajkavskoga i čakavskoga, predodređena za funkciju standardnog jezika. Upravo je takvo postojanje predodžbe o jezičnoj superiornosti štokavskoga odnosno inferiornosti kajkavskoga i čakavskoga opisao Brozović (1966) i iznio argumente da kajkavske i čakavske jezične kvalitete nisu manje vrijedne, nego da su tadašnji izvanjezični uvjeti (zemljopisni, socijalni, politički) bili nepovoljni za izbor kajkavskoga i još nepovoljniji za izbor čakavskoga.[29]

Periodizacija hrvatske jezične povijesti na tri predstandardna i tri standardna razdoblja, najpodrobnije izložena u Brozovićevoj raspravi *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* (1978), vrlo je utjecajna u jezikoslovnoj kroatistici.[30] Stajalište da polovicom 18. stoljeća započinje povijest hrvatskoga jezičnog standarda, izboreno prevrednovanjem naslijeđa tradicionalne hrvatske filologije, smatra se »prevladavajućim« (Samardžija 1997) u suvremenoj kroatistici. Neslaganje pak s ključnom tezom o početku povijesti jezičnoga standarda polovicom 18. stoljeća značilo je, zadržimo li se samo na hrvatskim autorima, da početke treba tražiti još dalje u povijesti (Šimundić 1970, Babić 1989, Grčević 1997).[31]

5. Josip Silić četvrti je autor, uz Jonkea, Brozovića i Katičića, čiji su tekstovi od osobitog značenja za ovdje ponuđeno iščitavanje standardologije oblikovane unutar jezikoslovne kroatistike. U nizu tekstova objavljenih najvećim dijelom devedesetih godina Silić je teorijski drugačije artikulirao suodnose, s jedne strane, između štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga te, s druge strane, odnos između štokavskoga i standardnog jezika. Opreku između jezika kao jezika dijasistema i jezika kao standardnog jezika zamjenjuje opreka između jezika kao sustava i jezika kao standarda. Štokavski, kajkavski i čakavski jesu narječja koja se podređuju jeziku dijasistemu, a u Silićevoj je interpretaciji svako od tih narječja jezik kao sustav. Polazeći od toga da su kajkavski, čakavski i štokavski zasebni sustavi, dakle tri hrvatska narječja, a ne tri narječja hrvatskog jezika, dijalektizmima u hrvatskome standardnom jeziku, kojemu je osnovica štokavska, smatra

štokavizme, a ne kajkavizme i čakavizme (Silić 1998a, 1998b). Polifunkcionalnost i funkcionalna stilistika, dijalektika odnosa standardnog jezika i njegovih funkcionalnih stilova, drugi je segment Silićeva bavljenja standardološkom problematikom. U domaćoj lingvističkoj tradiciji, oblikovanoj znatnim dijelom pod utjecajem praškoga funkcionalizma, uobičajeno je da se govori o funkcionalnoj raslojenosti standardnog jezika na funkcionalne stilove. Tako i Silić (1996d, 1997a, 1997b, 1997c, 1997d) piše o administrativnom, beletrističkom (književnoumjetničkom), znanstvenom, publicističkom (novinarskom) i razgovornom stilu. U vezi sa standardnim jezikom, »jezikom polifunkcionalne javne komunikacije«, i njegovim stilovima Silić (1996b) naglašava dvojje: prvo, da nitko ne govori standardnim jezikom kao cjelinom, nego jednom od njegovih funkcija, jednim od njegovih funkcionalnih stilova i, drugo: da svaki funkcionalni stil ima svoje zakonitosti, što znači da ono što se smatra greškom u jednome ne mora biti greška u drugome funkcionalnom stilu.

Odnos između štokavske osnovice i hrvatskoga standardnog jezika Silić (1996a, 1996c, 1998c) problematizira unutar odnosa između jezika kao sustava i jezika kao standardnog jezika. Prije nego potrebne pretpostavke za razrješavanje toga odnosa između »jezične i društveno-jezične ustanove«, prema Siliću (1998c: 169), jesu De Saussureova dihotomija jezik – govor i Coseriuova trihotomija sustav – norma – govor. Pod hrvatskim jezikom kao sustavom razumijeva se ono što (poslije)sosirovska lingvistika naziva jezikom, tj. potencijalnom veličinom, a pod hrvatskim jezikom kao standardom ono što (poslije)sosirovska lingvistika naziva govorom, tj. aktualnom veličinom (Silić 1996a: 188).

Poslijesosirovsku koncepciju (su)odnosa jezika i govora Silić (1996a) objašnjava polazeći od rasprave *Systema, Norma y Habla* (1952) Eugenia Coseriu, koji razlikuje konkretan govor (lingvističke činove u trenutku njihove proizvodnje), normu (sadrži samo ono što je u konkretnom govoru ponavljanje prethodnih obrazaca) i sustav (koji sadrži funkcionalnu opreku). Coseriu razlikuje četiri primarna (1. sustav, 2. norma, 3. individualna norma, 4. konkretan govor) i tri sekundarna, izvedena pojma (1. činjenice govora, 2. činjenice individualne norme, 3. činjenice socijalne norme). U Silićevoj interpretaciji govor jest ono kako se govori, norma ono kako treba govoriti, a sustav ono kako se može govoriti. »Kad bismo još u stupnjeve apstrakcije uključili uzus (uporabu) i kodifikaciju (što nam Coseriuova koncepcija dopušta), za uzus bismo rekli da je »ono kako se obično govori«, a za kodifikaciju »ono kako se mora govoriti«. U tome bismo slučaju mogli reći da je uzus prvi, norma drugi, kodifikacija treći, a sustav četvrti stupanj apstrakcije. Mi uzus, normu i kodificiranu normu uokvirujemo onime što nazivamo standardom« (Silić 1996a: 189).

Suprotnosti između jezika kao sustava i jezika kao standarda izražene su oprekama: implicitna norma utvrđena je lingvistički i ona karakterizira jezik kao sustav, a eksplicitna norma karakterizira jezik kao standard i utvrđena je sociolingvistički; jezikom kao sustavom upravljaju isključivo unutarnje zakonitosti (lingvističke, unutarjezične), a jezikom kao standardom i unutarnje i vanjske (sociolingvističke, unutarjezične i izvanjezične). S obzirom na to da u jeziku kao sustavu, »reći će De Saussure, »ljudska volja« nema što tražiti«, Silić (1996c: 243) ističe i da je jezik kao sustav, za razliku od jezika kao standardnog jezika, neovisan o kulturi, o književnosti, o civilizaciji, o politici, o vjeri, o naciji i o svemu onome u čemu vrijednosni sud ima jednu od odsudnih uloga. Dakle, bez vrijednosnog suda nema jezika kao standardnog jezika.

Dijalektiku suodnosa jezika kao sustava i jezika kao standarda Silić (1996a: 189) vidi kao potvrdu De Saussureova načela prema kojem niti ima jezika bez govora niti ima govora bez jezika. Iako je jezik kao sustav posve nešto drugo nego jezik kao standard, nema jednoga bez drugoga: »Kako jezik kao sustav ima svoje (ali unutarnje) i jezik kao standard svoje (ali unutarnjo-vanjske) zakonitosti, jezik se kao sustav može suprotstaviti jeziku kao standardu i, obrnuto, jezik kao standard

jeziku kao sustavu. To suprotstavljanje može ići dotle da jezik kao sustav ne prihvati ono što hoće jezik kao standard i, obrnuto, jezik kao standard ono što hoće jezik kao sustav.«

Kakve su posljedice Silićevih (1996a: 189) tvrdnja da je jezik kao sustav posve nešto drugo nego jezik kao standard, ali da nema jednoga bez drugoga; da jezik kao sustav pretpostavlja jezik kao standard i da jezik kao standard pretpostavlja jezik kao sustav s obzirom na kajkavski i čakavski? Jesu li i oni jezici kao sustavi poput štokavskoga koji nasuprot sebi ima jezik kao standard? Nedvosmislen odgovor na ova pitanja nudi se u drugome tekstu (Silić 1997d: 484). Dakle, kajkavski i čakavski primjer su »jezika kao sustava koji nasuprot sebi nemaju jezike kao standarde«, »štokavski dijalekt kao sustav ne mora nužno pretpostavljati štokavski dijalekt kao standard«. Razlozi zbog kojih nije uspostavljen suodnos između tih dvaju jezika kao sustava i njima odgovarajućih jezika kao standardnih jesu »lingvosociološki i lingvopolitički«.

Posebnost štokavskoga kao sustava (štokavski dijalekt kao sustav) očituje se i u tome da on ima nasuprot sebi više jezika kao standarda. Silić smatra da je polazeći »od štokavskog dijalekta (jezika) kao sustava do njegove realizacije, svejedno hoće li oblik glasiti *iskorišten* ili *iskorišćen*«. No, koji će se oblik prihvatiti kao »prirodan«, ovisi o »odgovarajućemu kulturno-povijesnom i kakvu još drugome kontekstu«, pa je tako činjenica hrvatskoga standardnog jezika oblik *iskorišten*. U vezi s odnosom štokavskoga kao sustava i njemu odgovarajućih jezika kao standarda Silić (2001: 148) precizira da nasuprot standardnim jezicima »ne stoji štokavsko narječje kao cjelina, nego njegovi organski govori«.

Koje mjesto pripada štokavskome, kajkavskome i čakavskome u suodnosu između hrvatskog jezika kao sustava i hrvatskog jezika kao standarda? Silić razlikuje dvije »podloge«, jedna je jezika kao sustava, a druga je podloga jezika kao standarda. Podloga jezika kao sustava mora biti homogen organski idiom, a podloga jezika kao standarda može biti heterogen organski idiom. »Tako je podloga hrvatskoga jezika kao sustava jedan od štokavskih organskih idioma, a podloga hrvatskoga jezika kao standarda i taj štokavski organski idiom i drugi (kulturno-povijesno uvjetovani) organski idiomi (u prvom redu kajkavski i čakavski)« (Silić 1996a: 187).

Premda je iz citata očito da se podloga hrvatskog jezika kao standardnog jezika ne smatra isključivo štokavskom, jasno je da podloga hrvatskog jezika kao sustava (štokavski organski idiom) presudno oblikuje hrvatski jezik kao standard. Naime, »jezik organizira govor [...] jezik kao sustav organizira jezik kao standard« (Silić 1996a: 190).[32] Zahvaljujući tomu što nasuprot jeziku kao standardu stoji jezik kao sustav, čija je podloga štokavski idiom, štokavski zadobiva zasebno mjesto spram kajkavskoga i čakavskoga. Tvrdnja da je hrvatski jezik kao sustav štokavski (Silić 1996c: 244) pretpostavlja postojanje upravo standarda (jezik kao standard) koji je izgrađen na štokavskoj osnovici (jezik kao sustav). Dakle, oznaka hrvatski jezik vezuje se uz štokavski zahvaljujući tomu što postoji standardni jezik čija je podloga štokavska. Podloga jezika kao sustava, funkcioniranje kojeg Silić opisuje u skladu sa strukturalističkom predodžbom »jezika kao stroja« (Joseph 1987) koji se pokreće vlastitom unutarnjom dinamikom, »mora biti homogen (i to, dakako, jedan) organski idiom« (Silić 1996a: 189). Međutim, nužnost izbora jednog i homogenog idioma, tj. podloge »jezika kao sustava«, sugerira da se problem odabira i postizanja homogenosti organskog idioma ne može razriješiti unutarnjom dinamikom jezika kao stroja (unutarnjim zakonitostima jezika kao sustava), nego da se taj problem (raz)rješava standardizacijskim procesima.

6. U zaključnom dijelu treba se usredotočiti na autonomnost standardnog jezika koja je zadobila presudnu ulogu u teorijskom razrješavanju odnosa između narječja i jezičnog standarda u hrvatskoj standardologiji. U vezi s odnosom štokavskih, kajkavskih i čakavskih govornika spram standardnog jezika relevantnost koncepcije autonomnosti odnosno tvrdnje da standardni jezik

nije nikome materinski, mora ga se učiti (usp. Katičić 1969-70, Silić 1999 [1983], Samardžija ur. 1999), očituje se ponajprije u tome da sve govornike načelno stavlja u isti odnos spram standarda. Želi se zapravo reći da govornici štokavskoga nisu oslobođeni učenja standardnog jezika bez obzira na to što je štokavski poslužio kao osnovica standardnom jeziku. Obveza učenja standardnog jezika za čakavce i kajkavce već odavno je samorazumljiva, od trenutka kada je *questione della lingua* riješeno u korist štokavskoga. Postavljanje toga zahtjeva i za štokavce argumentirano je dakle uz pomoć autonomnosti standardnog jezika, što podrazumijeva da je standard neovisan spram svoje dijalektalne (štokavske) osnove, tj. da je oslobođen njezina izravnog utjecaja.[33]

Oblikovanje teorije (hrvatskoga) standardnog jezika u drugoj polovici 20. stoljeća nastaje u polemičkom sučeljavanju s jezikoslovcima koji su, »poslušni učenju o istovjetnosti pučke novoštokavštine i književnog jezika«, razmišljali o pitanjima jezičnoga standarda sasvim dijalektološki (Katičić 1978). Značajka je takve dijalektološke koncepcije, »dijalektološke (kvazi)teorije« (Pranjkić 1997), da se smatra pravilnim samo ono što se može naći u narodu, što znači u novoštokavskim govorima. Kao zagovornici takve koncepcije standardnog jezika nedvojbeno su identificirani hrvatski vukovci (usp. Jonke 1964, 1974-75, 1978-79, Vince 1982-83, Samardžija 1997). Maretićeva je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899) ocijenjena kao »veliko filološko ostvarenje« koje je trajno afirmiralo organsku novoštokavsku osnovicu standardnog jezika, a pritom je konstatirano i da je Maretićevoj školi u potpunosti nedostajalo »bar praktičnoga smisla i osjećaja« za autonomiju standardnog jezika (Brozović 1985-86: 10). U pohvali se ističe kao vrijednost trajna afirmacija organske novoštokavske osnove, a u pokudi da Maretićeva škola pogrešno razumije narav odnosa između iste te novoštokavske osnove i standardnog jezika. Nedostatak »bar praktičnog smisla i osjećaja« za autonomiju standardnog jezika implicira da u koncepciji hrvatskih vukovaca organska novoštokavska osnovica krši autonomiju kojom standard ograničava utjecaj idioma koji mu treba služiti samo kao osnovica. Praktični učinak takvog kršenja autonomnosti standarda očituje se u kodifikatorskoj praksi kojom se nastoje pojedini jezični oblici promovirati kao standardnojezični uz argumentaciju da se oni upotrebljavaju na području mjerodavnog za standardni jezik. Maretićevoj gramatici je, među ostalim, prigovoreno da je pokušala kao normu kodificirati i one novoštokavske jezične pojedinosti koje nisu imale nikakva temelja »ni u hrvatskoj uzusnoj standardnojezičnoj praksi ni u razgovornome jeziku ni u hrvatskim novoštokavskim dijalektima« (Brozović 1985-86: 10). Rascjep između kodifikacijske i uzusne norme smješta se u djela hrvatskih vukovaca, posebice u Maretićevu gramatiku, (usp. Babić 1976, Brozović 1985-86). Jezični savjetnici i savjeti, gramatike, školski jezični udžbenici, rječnici i pravopisni priručnici objavljeni u posljednjih pedesetak godina nude odgovor na pitanje o stvarnom razmjeru toga rascjepa i učinjenim promjenama u kodifikatorskoj praksi da bi se taj rascjep smanjio.

Teorijski se u hrvatskoj standardologiji otvara mogućnost stvaranja neutralnoga standarda inzistiranjem na njegovoj autonomnosti. U hrvatskom slučaju, s obzirom na to da je osnovica standarda štokavska, to znači da štokavski nije u svemu mjerodavan za jezični standard te da ne postoji konkretno zemljopisno područje iz kojeg standard crpe svoju normativnost. I danas se u kodifikatorskoj praksi pozivati na to da se *tako govori* u nekome štokavskom području, osobito u ruralnim sredinama, potpuno je bespredmetno. U tome je smislu prerezana »pupčana vrpca« (Katičić 1975-76) kojom se standardni jezik povezuje sa štokavskim. Takvom se argumentacijom može osporavati da su štokavci povlašteni samim time što je hrvatski standardni jezik izgrađen na štokavskoj osnovici.

Situacija s kajkavcima i čakavcima je ipak drugačija, oni zasigurno nisu povlašteni i nisu oslobođeni učenja standardnog jezika. Za njih se ne može reći ni da su u »povoljnijem položaju«, kako je rečeno za štokavce (Silić 1999 [1983]). Određivanje položaja neštokavske književnosti i

neštokavskih dijalekata nakon što je štokavski izabran osnovicom standardnog jezika ostao je do danas, što je odavno ustvrdio Katičić (1974), trajnim izazovom hrvatskom standardu.[34] U teorijskom smislu hrvatska standardologija potrudila se na *obuzdavanja* utjecaja štokavskoga na standardni jezik. Istodobno je otvorila mogućnost da čakavski i kajkavski participiraju u oblikovanju standardnog jezika (npr. Jonke 1974-75, Silić 1996).[35]

Kakvi su stvarni učinci ovakvih teorijskih mogućnosti, provjerljivih jedino u kodifikatorskoj praksi, jesu li one dostatne da bi se promovirao standardni jezik podjednako prihvatljiv i prestižan za sve govornike – pitanja su koja nadilaze okvire ovoga teksta.

Literatura

- Babić 1965-66: Babić, Stjepan: »Vukov i današnji književni jezik«, »Jezik«, 13, 1, 23-26.
- Babić 1970-71: Babić, Stjepan: »Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika«, »Jezik«, 18, 5, 129-137.
- Babić 1976: »Problem norme u hrvatskom književnom jeziku«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 4, 229-240.
- Babić 1989: »Gundulićev jezik prema suvremenom hrvatskom književnom jeziku«, »Forum«, 28, 5-6, 534-548.
- Babić 1997: »Znanstvena podloga hrvatskih vukovaca«, *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*, 33-40.
- Bagić 1996: Bagić, Krešimir: »Treba li pisati kako dobri pisci pišu?«, *Jezik i komunikacija*, ur. M. Andrijašević & L. Zergollern-Miletić, Zagreb, 131-139.
- Banac 1991: Banac, Ivo: *Hrvatsko jezično pitanje*. The Bridge. Vol. 6. Preveo I. Matković [1984. engl. izvornik]
- Barac 1954: Barac, Antun: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*. Zagreb.
- Barić i dr. 1995: Barić, Eugenija & Lončarić, Mijo & Malić, Dragica & Pavešić, Slavko & Peti, Mirko & Zečević, Vesna & Znika, Marija: *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga: Zagreb.
- Barić i dr. 1999: Barić, Eugenija & Hudeček, Lana & Koharović, Nebojša & Lončarić, Mijo & Lukenda, Marko & Mamić, Mile & Mihaljević, Milica & Šarić, Ljiljana & Švačko, Vanja & Vučkojević, Luka & Zečević, Vesna & Žagar, Mateo: *Hrvatski jezični savjetnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske novine: Zagreb.
- Bašić 1991: Bašić, Nataša: *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*. Školske novine: Zagreb.
- Baum 1987: Baum, Richard: *Hochsprache, Literatursprache, Schriftsprache. Materialien zur Charakteristik von Kultursprachen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt.
- Brozović 1965-66: Brozović, Dalibor: »O problemima varijanata«, »Jezik«, 13, 2, 33-46.
- Brozović 1966: Brozović, Dalibor: »Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda«, »Kolo«, 8-10, 249-253.
- Brozović 1970: Brozović, Dalibor: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Matica hrvatska: Zagreb.
- Brozović 1971-72: Brozović, Dalibor: »Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi«, »Jezik«, 19, 4-5, 123-139.
- Brozović 1972-73: Brozović, Dalibor: »Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII stoljeća«, »Radovi. Razdio lingvističko-filološki«, 7, 11, 17-35.

- Brozović 1975: Brozović, Dalibor: »Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 3, 3, 75-85.
- Brozović 1976-77: Brozović, Dalibor: »O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće« [Prvi dio], »Jezik«, 24, 1, 1-12.
- Brozović 1978: Brozović, Dalibor: »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti«, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker & K. Pranjić, Zagreb, 9-83.
- Brozović 1980-81: Brozović, Dalibor: »O sadržaju pojma norma u leksikologiji«, »Jezik«, 28, 5, 138-145.
- Brozović 1984-85: Brozović, Dalibor: »Srpskohrvatski jezik kao genetskolingvistički, tipološki i sociolingvistički fenomen«, »Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku«, XXVII-XXVIII, 99-105.
- Brozović 1985: Brozović, Dalibor: »Tipologija odnosa između ljudskih jezika i kolektiva prema genetskolingvističkim, sociolingvističkim, etnološkim i sociološkim kriterijima«, »Sveske«, III, 9, 57-78.
- Brozović 1985-86: Brozović, Dalibor: »Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku)«, »Jezik«, 33, 1, 1-15.
- Brozović 1987: »Vuk Stefanović Karadžić i razvoj književnog jezika u Hrvata«, »Forum«, 26, 9-12, 423-430.
- Brozović 1988a: Brozović, Dalibor: »Vuk Stefanović Karadžić i južnoslavenski narodi«, »Književni jezik« 17/1, 1-12.
- Brozović 1988b: Brozović, Dalibor: »Suvremeni standardni jezik«. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije), Zagreb, 99-119.
- Brozović 1992: Brozović, Dalibor: »Serbo-Croatian as a pluricentric language«, *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, ur. M. Clyne, Berlin/New York, 347-380.
- Brozović 1996: Brozović, Dalibor: »Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici«, »Suvremena lingvistika«, 22, 41-42, 87-94.
- Brozović 1997: Brozović, Dalibor: »Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskom svjetlu«, »Croatica«, 45-46, 17-33.
- Brozović 1998a: Brozović, Dalibor: »Etničnost i jezik: uvodno razmatranje«. *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*, ur. R. Čičak-Chand & J. Kumpes, Zagreb, 171-180.
- Brozović 1998b: Brozović, Dalibor: »Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti«, *Hrvatski jezik*, ur. M. Lončarić, Opole, 3-34.
- Brozović 2001: Brozović, Dalibor: »Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području«, *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)/Langauge and democratization (proceedings)*, Posebna izdanja Instituta za jezik, knj. 12, Sarajevo, 25-32.
- Bugarski 1986: Bugarski, Ranko: *Jezik u društvu*. Prosveta: Beograd.
- Daneš 1988a: Daneš, František: »Herausbildung und Reform von Standardsprachen«, *Soziolinguistik. Zweiter Halbband*, ur. U. Ammon & N. Dittmar & K. J. Mattheier, Berlin/New York, 1506-1516.
- Daneš 1988b: Daneš, František: »Sprachkultur«, *Soziolinguistik. Zweiter Halbband*, ur. U. Ammon & N. Dittmar & K. J. Mattheier, Berlin/New York, 1697-1703.

- Dittmar 1997: Dittmar, Norbert: *Grundlagen der Soziolinguistik – Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.
- Finka 1965-66: Finka, Božidar: »O jezičnoj normi i jezičnoj slobodi«, »Jezik«, 13, 2, 46-50.
- Finka 1966-67: Finka, Božidar: »I jedinstvo jezika i književne varijante«, »Jezik«, 14, 3, 65-75.
- Grčević 1997: Grčević, Mario: *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Böhlau Verlag: Köln/Weimar/Wien.
- Hill 1991: Hill, Peter: »Benennungen der Standardsprache«, *Natalicia Johanni Schröpfer octogenario a discipulis amicisque oblata*, ur. L. Auburger & P. Hill, München, 191-200.
- Hraste 1965-66a: Hraste, Mate: »Problem norme u književnom jeziku«, »Jezik«, 13, 1, 15-20.
- Hraste 1965-66b: Hraste, Mate: »O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika«, »Jezik«, 13, 4, 106-113.
- Ivić 1965-66: Ivić, Milka: »Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu)«, »Jezik«, 13, 1, 1-8.
- Jedlička 1978: Jedlička, Alois: *Die Schriftsprache in der heutigen Kommunikation*. VEB Verlag Enzyklopädie: Leipzig.
- Jedlička 1982: Jedlička, Alois: »Theorie der Literatursprache«, *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 2*, ur. J. Scharnhorst & E. Ising, Berlin, 40-91.
- Jedlička 1990: Jedlička, Alois: »Zur Rezeption der Prager Schule im Bereich der Standardologie«, »Wiener slawistischer Almanach«, 25/26, 205-215.
- Jonke 1952-53a: Jonke, Ljudevit: »O slobodi i postojanosti književnog jezika«, »Jezik«, 1, 3, 65-68.
- Jonke 1952-53b: Jonke, Ljudevit: »O raznolikoj službi književnog jezika«, »Jezik«, 1, 4, 100-105.
- Jonke 1964: Jonke, Ljudevit: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Znanje: Zagreb. [2. prošireno izd. 1965]
- Jonke 1964-65: Ljudevit, Jonke: »Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskoga književnog jezika«, »Jezik«, 12, 1, 1-6.
- Jonke 1965-66: Ljudevit, Jonke: »Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku«, »Jezik«, 13, 1, 8-15.
- Jonke 1966: Ljudevit, Jonke: »Jezična problematika u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda«, »Kolo«, 8-10, 233-242.
- Jonke 1974-75: Jonke, Ljudevit: »Problematika norme hrvatskoga književnog jezika u sinkronijskom i dijakronijskom aspektu«, »Jezik«, 22, 2, 33-39.
- Jonke 1978-79: Jonke, Ljudevit: »Zasluge i slabosti hrvatskih vukovaca«. »Jezik«, 26, 1, 5-12.
- Jonke 2005: Jonke, Ljudevit: *O hrvatskome jeziku u Telegramu od 1960. do 1968*. Pergamena: Zagreb. Prir. Ivan Marković.
- Joseph 1987: Joseph, John Earl: *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Languages*. Frances Pinter: London.
- Katičić: 1963-64: Katičić, Radoslav: »Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak«, »Jezik«, 11, 1, 1-9.
- Katičić 1965-66: Katičić, Radoslav: »Problem norme u književnom jeziku«, »Jezik«, 13, 1, 20-23.
- Katičić 1969-70: Katičić, Radoslav: »Književni jezik«, »Jezik«, 17, 4, 97-104.
- Katičić 1971: Katičić, Radoslav: *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga: Zagreb.

- Katičić 1972: Katičić, Radoslav: »Identitet jezika«, »Suvremena lingvistika«, 5-6, 5-14.
- Katičić 1974: Katičić, Radoslav: »Nešto napomenâ o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2, 2, 225-257.
- Katičić 1975-76: Katičić, Radoslav: »Jezična kultura«, »Jezik«, 23, 3-4, 79-91.
- Katičić 1978: Katičić, Radoslav: »O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine«, »Filologija«, 8, 165-180.
- Katičić 1986: Katičić, Radoslav: *Novi jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga: Zagreb. [2. dopunjeno izd. 1992]
- Katičić 1986-87: Katičić, Radoslav: »O višeznačnosti pojma jezik«, »Jezik«, 34, 1, 1-6.
- Katičić 1987-88a: Katičić, Radoslav: »Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata«, »Jezik«, 35, 2, 38-48.
- Katičić 1987-88b: Katičić, Radoslav: »O hrvatskom književnom jeziku«, »Jezik«, 35, 2, 33-38.
- Katičić 1995a: Katičić, Radoslav: »Die politischen Implikationen des Sprachbegriffs im Südosten Europas«, »Theater & Theory«, 1, 2, 131-155.
- Katičić 1995b: Katičić, Radoslav: »Serbokratische Sprache – Serbisch-kroatischer Sprachstreit«, *Das jugoslawische Desaster. Historische, sprachliche und ideologische Hintergründe*, ur. R. Lauer & W. Lehfeldt, Wiesbaden, 23-79.
- Katičić 1996: Katičić, Radoslav: »Načela standardnosti hrvatskoga jezika«, »Jezik«, 43, 5, 175-182.
- Katičić 1997: Katičić, Radoslav: »Undoing a ›unified language‹: Bosnian, Croatian, Serbian«, *Undoing and Redoing Corpus Planning*, ur. M. Clyne, Berlin/New York, 165-191.
- Katičić 2001: Katičić, Radoslav: »Croatian linguistic loyalty«, »International Journal of the Sociology of Language«, 147, 17-29.
- Kloss 1978: Kloss, Heinz: *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. Erweiterte Auflage. Pädagogischer Verlag Schwann: Düsseldorf.
- Krstić 1993 [1941]: Krstić, Kruno: »Narodni govor i književni jezik«. Pretisnuto u: Samardžija 1993, 137-139.
- Krstić 1993 [1942]: Krstić, Kruno: »Povijesni put hrvatskoga književnog jezika«. Pretisnuto u: Samardžija 1993, 194-202.
- Lisac 1998: Lisac, Josip: »Leksička norma i hrvatska narječja«, »Kolo«, 1, 31-39.
- Maretić 1924: Maretić, Tomislav: *Hrvatski ili srpski jezični savjetik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Zagreb.
- Moguš 1968-69: Moguš, Milan: »Varijante prelaze okvire puke komunikativnosti«, »Jezik«, 16, 1, 1-4.
- Moguš 1991: Moguš, Milan: »Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika«, u: Babić i dr., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, nacrti za gramatiku*, Zagreb, 15-60.
- Moguš 1993: Moguš, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Globus: Zagreb.
- Muljačić 1972: Muljačić, Žarko: »Genetički, tipološki i standardološki kriteriji u klasifikaciji romanskih jezika«, »Radovi. Razdio lingvističko-filološki«, 6, 10, 31-47.
- Peti 1990: Peti, Mirko: »Hrvatski ili srpski kao klasični jezik«, »Rasprave Zavoda za jezik«, 16, 167-221.

- Pranjić 1968-69: Pranjić, Krunoslav: »Zakonski prijedlog: četiri jezika«, »Jezik«, 16, 1, 4-6.
- Pranjković 1997: Pranjković, Ivo: »Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik«, *Język wobec przemian kultury*, ur. E. Tokarz, Katowice, 50-60.
- Samardžija 1990: Samardžija, Marko: *Ljudevit Jonke*. Zavod za znanost o književnosti: Zagreb.
- Samardžija 1993: Samardžija, Marko: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.
- Samardžija 1997: Samardžija, Marko: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Matica hrvatska: Zagreb [2. dopunjeno izd. 2004]
- Samardžija 1999: Samardžija, Marko, »Norme i najnovije promjene u hrvatskome jeziku«, *Zaprešićki godišnjak 1998*. Zaprešić, 327-340.
- Samardžija ur. 1999: Samardžija, Marko (ur.), *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Matica hrvatska: Zagreb.
- Samardžija 2001: Samardžija, Marko (2001), »Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. stoljeća do godine 1918.«. U: *Jezikoslovne rasprave i članci*. Matica hrvatska: Zagreb, 11-47.
- Silić 1996a: Silić, Josip: »Hrvatski jezik kao sustav i kao standard«, *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa, sv. 1*. Rijeka, 187-194.
- Silić 1996b: Silić, Josip: »Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 1, 244-247.
- Silić 1996c: Silić, Josip: »Lingvističke i sociolingvističke zakonitosti«, »Kolo«, 2, 243-248.
- Silić 1996d: Silić, Josip: »Administrativni stil hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 4, 349-358.
- Silić 1997a: Silić, Josip: »Književnoumjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 1, 359-369.
- Silić 1997b: Silić, Josip: »Znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 2, 397-415.
- Silić 1997c: Silić, Josip: »Novinarski stil hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 3, 495-513.
- Silić 1997d: Silić, Josip: »Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika«, »Kolo«, 4, 483-495.
- Silić 1998a: Silić, Josip: »Hrvatski standardni jezik i dijalekti. Teze za diskusiju«, *Jezična norma i varijeteti*, ur. L. Badurina & B. Pritchard, & D. Stolac, Zagreb/Rijeka, 481-484.
- Silić 1998b: Silić, Josip: »Hrvatski standardni jezik i hrvatska narječja«, »Kolo«, 4, 425-430.
- Silić 1998c: Silić, Josip: »Leksik i norma«, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, 32, 169-175.
- Silić 1999 [1983]: Silić, Josip: »Nekoliko misli o normi«, *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, prir. Marko Samardžija, Zagreb, 203-211.
- Silić 2001: Silić, Josip: »Hrvatski i srpski jezik«. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 147-155.
- Skok 1952-53: Skok, Petar: »O jezičnoj kulturi«, »Jezik«, 1, 1, 3-9 i 2, 33-38.
- Tafra 1993: Tafra, Branka: »O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta«, »Rasprave Zavoda za hrvatski jezik«, 19, 339-362.
- Tafra 1997-98: »Povijesna načela normiranja leksika«, »Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje«, 23-24, 325-343.
- Šimundić 1970: Šimundić, Mate: »Protiv podjele hrvatske književnosti na »staru« i »novu«. (U svezi s temom »Kada uistinu počinje hrvatski standardni jezik)«, »Kritika«, 13, 439-451.
- Vince 1975: Vince, Zlatko: »Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća«, »Croatica«, 6, 6, 131-159.

- Vince 1978: Vince, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Sveučilišna naklada Liber: Zagreb. [2. dopunjeno izd. 1990, 3. izd. 2002]
- Vince 1978-79: Vince, Zlatko: »Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća«, »Jezik«, 26, 3, 76-88.
- Vince 1982-83: Vince, Zlatko: »Norma u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća«, »Jezik«, 30, 2, 51-57 i 3, 80-85.
- Wingender 1998: Wingender, Monika: »Standardsprachlichkeit in der Slavia: Eine Überprüfung des Begriffsapparates«, »Zeitschrift für Slawistik«, 43, 2, 127-139.

Bilješke

[1] U uglatoj zagradi navodi se godina prvoga objavljivanja teksta, a kurzivom njegov naslov. U popisu literature navodi se samo knjiga prema kojoj se citira. Citirani Jonkeov tekst objavljen je u *Telegramu* pod naslovom *Pronaći kriterij*, usp. Jonke (2005).

[2] U vezi s elastičnom stabilnosti usp. Jonke (1952-53a, 1965-66, 1974-75). Također i Finka (1965-66: 47): »Jezična norma shvaća se u nas kao »elastična stabilnost«, a jezična sloboda kao pravo zasijecanja u elastičnost jezične norme.«

[3] U svome koreferatu na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu Jonke (1965-66: 10) se pozvao na Skokov članak o jezičnoj kulturi: »[...] Današnji naš književni jezik ne poklapa se više s određenim narječjem. Dobio je pečat u književnom izražaju Zagreba odnosno Beograda i ne može se više kao pravilo postavljati: »Piši onako, kako narod govori«, nego »Piši onako, kako dobri pisci pišu«. [...]« U citiranu Skokovu (1952-53) članku ističe se upravo uloga pisca u stvaranju jezične kulture.

[4] Utjecaj praškog funkcionalizma prisutan je i u onim Jonkeovim tekstovima u kojima se vrlo sažeto spominju različite funkcije književnog jezika i različiti »jezici« (novinarski, znanstveni, pjesnički itd.), usp. *Kompleksnost književnog jezika i Prema postavljenom zadatku* u: Jonke (1964 [1961]).

[5] Objašnjenje te krilatice može se pronaći u Maretićevu (1924: XXV) savjetniku: »Zato kad se u prvoj polovini XIX. veka počeo stvarati današnji naš književni jezik, ne beše druge nego prihvatiti načelo Vuka Stef. Karadžića, da se piše onako, kako govori onaj deo naroda, kojega je govor primljen za književni jezik. [...] Narodni dakle jezik, kako ga vidimo u narodnim pesmama, pripovetkama i poslovice-ma (osobito u zbornicima Vukovim, koji ih je najbolje na svet izdao), zatim jezik Vuka i Daničića jesu osnova današnjega našeg narodnog jezika. Kad kažem: osnova, to ne znači, da se od jezika tih dela ne smemo odmicati, već naprotiv znači, da ga imamo dopunjati i doterivati, ali dakako, što je više moguće, u duhu te osnove.«

[6] Znatno je ranije Kruno Krstić (1993 [1941]: 138) ustvrdio: »Potpuno je pogrešno mišljenje, da se i jedan književni jezik može u čitavoj svojoj cjelini upirati u određen narodni govor, a još je pogrešnije mjerilo, po kojem samo ono, što živi u govoru određenog kraja pripada književnom jeziku, dok je sve ostalo pogrešno i iskvareno. Misao o štokavcu kao jedinom i nepogrešivom jezičnom zakonodavcu širila je kod nas t. zv. Vukova škola i to na vrlo čudan i nedosljedan način.«

Samardžija (1997, 2001) smatra da se bitno drugačiji pogled na hrvatsko jezično stanje od onoga Maretićeva počinje nazirati potkraj tridesetih godina 20. stoljeća uz pomoć De Saussurea i praškoga strukturalizma. Za ilustraciju se navode autori Ivan Esih, Petar Guberina i Kruno Krstić. Uz Esihove tekstove (*Kultura književnoga jezika. Deset jezičnih zapovijedi*, 1931-32; *Kultura jezika u Čehoslovačkoj*, 1933-34) vezuje Samardžija (1999) i početak recepcije Praške škole u jezikoslovnoj kroatistici.

[7] Usp. Jonke *Bez pretjerivanja i fetišiziranja* (1964 [1961]) i *Kadšto zadrijema i dobri Homer* (1964 [1962]).

[8] Termin standardologija u lingvističkom značenju prvi je upotrijebio Žarko Muljačić u tekstu *Genetički, tipološki i standardološki kriteriji u klasifikaciji romanskih jezika* (1972). O tome usp. Jedlička (1990) i Brozović (1972-73).

[9] Poraznu ocjenu poznavanja lingvističke teorije o normi u tada domaćoj lingvistici daje Milka Ivić (1965-66: 2): »Sav taj opsežni repertoar osnovnih znanja koja je lingvistička teorija davno prikupila nije kod nas, nažalost, svima dovoljno poznat, mada su činjeni napori, i jednako se čine, da se i naši domaći lingvistički horizonti u ovome pravcu prošire (...)«. U kontekstu činjenja napora da se horizonti prošire Milka Ivić spominje i Jonkea i Katičića.

[10] Ruska je verzija teksta (*Slavjanske standartnye jazyki i sravnitel'nyj metod*) objavljena u časopisu *Voprosy jazykoznanija*, 1967. U knjizi *Standardni jezik* skupljeno je pet rasprava prethodno objavljenih u domaćim i stranim časopisima u razdoblju 1965-1970.

[11] Tematiziranje terminološke neusklađenosti gotovo da je opće mjesto kada je riječ o standardnom/književnom jeziku, usp. Katičić (1969-70), Jedlička (1978), Bugarski (1986), Baum (1987), Daneš (1988a), Hill (1991), Dittmar (1997), Grčević (1997).

[12] Termini književni jezik/standardni jezik u ovome tekstu upotrebljavaju se ovisno o tome kako ih upotrebljava autor na kojeg se referira.

[13] O odjecima ruske verzije ove rasprave među stranim lingvistima usp. Brozović (1970: 169-170).

[14] Prema Brozoviću (1970 [1967]: 94) Havránekova knjiga otvara novu epohu u slavenskoj komparativistici jer se njome inaugurira komparativno proučavanje standardnih jezika u kojem se oni ne tretiraju kao surogati za »jezik uopće«, nego je karakter standardnih jezika njihov svjestan objekt proučavanja.

[15] Za Katičića (1975-76: 83) autonomija i elastična stabilnost, »kao provjerena načela praške škole«, temeljni su zahtjevi jezične kulture. Autonomnost podrazumijeva da standardni jezik mora biti neovisan od svih spontanijih govornih navika. »Za nas to znači da je prvi i temeljni zahtjev jezične kulture da se napokon i svjesno prereže pupčana vrpca što naš oblik standardne novoštokavštine veže s novoštokavskim dijalektima, da se i u razmišljanju, a ne samo u praksi, oni prestanu smatrati mjerilom standardnoga jezika ili njegovim trajnim izvorom.«

[16] U vezi s odnosom tipološkog spram vrijednosnog i rodoslovnog identiteta Katičić (1972: 11) ističe da i male razlike mogu biti osnova za poseban rodoslovni identitet, odnosno mogu biti nosioci vrijednosnih opreka. »Vrijednosnih opreka i posebnog rodoslovnog identiteta ne može biti jedino tamo gdje nema baš nikakve opisne razlike.«

[17] Na kongresu je raspravu o varijantama inicirala Milka Ivić (1965-66: 3), koja je među ostalim ustvrdila da »postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom«. Takav stav naišao je na odobravanje hrvatskih lingvista. Hraste (1965-66a: 15) pohvaljuje da »ona prva od srpskih lingvista otvoreno priznaje da pored beogradske (istočne) varijante književnog jezika postoji i zagrebačka (zapadna varijanta)«. Usp. rasprave s kongresa: Jonke (1965-66), Katičić (1965-66), Babić (1965-66). O varijantama se pisalo često, usp. Jonke (1964-65), Hraste (1965-66b), Finka (1966-67), Moguš (1968-69), Pranjić (1968-69). O odnosu hrvatskoga književnog jezika kao varijante spram standardne novoštokavštine usp. Brozović (1978), Katičić (1986-87, 1987-88b).

[18] Babić (1970-71) u prikazu Brozovićeve knjige ističe da su hrvatski književni jezik i srpski književni jezik varijante mjerene genetsko-tipološki, ali da se na osnovi kriterija navedenih u samoj knjizi može zaključiti, što Brozović ne čini, da su na jednom dijasistemu nastala dva standardna jezika, hrvatski i srpski, a ne dvije varijante jednog standardnog jezika.

[19] O standardnoj novoštokavštini usp. i Brozović (1985-86, 1988b, 1992, 1997).

[20] Na nepostojanje zadovoljavajućeg naziva za taj jezik dijasistem skreće se pozornost i ranije, usp. Brozović (1978, 1984-85).

[21] Samardžija (1997) na primjeru Brozovićeve (1966) i Jonkeova (1966) referata, održanih u povodu 130. obljetnice hrvatskoga narodnog preporoda, pokazuje da su jedno vrijeme u kroatistici supostajala dva bitno različita mišljenja o postanku hrvatskoga jezičnog standarda.

[22] Pišući o zaslugama iliraca za hrvatski književni jezik, Vince (1978) se poziva na Brozovićevo i Katičićovo mišljenje da ne treba u jezičnom smislu precjenjivati razliku između dopreporodnoga i poslijepreporodnoga stanja. Postignuća Gaja i njegovih sljedbenika Banac (1991: 67) ocjenjuje velikima, ali pritom odbacuje »neopravdane tvrdnje da je ilirski pokret uveo štokavski i ustanovio hrvatski pravopis«.

[23] O važnosti 18. stoljeća za stvaranje slavenskih standardnih jezika usp. Brozović (1972-73).

[24] Predstandardna razdoblja: prvo, srednjovjekovna pismenost; drugo, 16. stoljeće; treće, 17. i prva polovica 18. stoljeća. Standardna razdoblja: četvrto, druga polovica 18. i prva desetljeća 19. stoljeća; peto, hrvatski narodni preporod i razvoj do konca 19. stoljeća; šesto, 20. stoljeće (Brozović 1975, 1978).

[25] Katičić (1974) smatra da je »zrelo osamnaesto stoljeće i prva desetljeća devetnaestoga« početno razdoblje u povijesti hrvatskoga štokavskog standarda.

Prema Samardžijinu (1997) mišljenju Kruno Krstić prvi je anticipirao stajalište recentne standardologije o drugoj polovici 18. stoljeća kao početku standardnoga razdoblja i kao prvoj fazi standardizacije. Riječ je o Krstićevu članku *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika* iz 1942. (pretisnuta u: Samardžija 1993) u kojem je iznesena teza da je u 18. stoljeću stvoren normativni tlak kao priprema za standardizaciju hrvatskoga jezika u 19. stoljeću.

[26] Za potpuniji uvid u povijest hrvatske jezične standardizacije relevantne su i rasprave koje nisu usredotočene na periodizaciju i traženje početaka hrvatskoga jezičnoga standarda: usp. Jonkeove rasprave o književnom jeziku u 19. stoljeću (Jonke 1964), lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola Zlatka Vinca (1978), također i njegove rasprave o ulozi hrvatskih vukovaca u jezičnoj standardizaciji (Vince 1975, 1978-79, 1982-83). Od rasprava objavljenih devedesetih godina, posebice o Maretiću i hrvatskim vukovcima, usp. Peti (1990), Tafra (1993), Babić (1997), Samardžija (1997 i 2004, 2001).

[27] Katičić (1987-88a) ističe da se Karadžićeva uloga u razvoju hrvatskoga književnog jezika može valjano razumjeti i prikazati samo ako se povijest hrvatskoga književnog jezika ne miješa i ne poistovjećuje s povijesti srpskoga književnog jezika. Na drugome mjestu ustvrdio je: »The widespread notion that »standard Serbo-Croatian« was implanted by the reforms of Vuk Stefanović Karadžić is simply not true« (Katičić 1997: 168). Usp. također i Katičić (2001).

[28] Za detaljniji uvid u Brozovićevo ocjenu Karadžićeve uloge u oblikovanju standardnoga jezika u Hrvata usp. i tekstove napisane osamdesetih i devedesetih godina (Brozović 1987, 1988a, 1998b). U devedesetim o Karadžiću su pisali i Bašić (1991), Grčević (1997).

[29] Kao primjer *upisivanja* svojstava štokavskoga, njegovih prednosti spram kajkavskoga i čakavskoga, može se citirati Antuna Barca (1954: 102, 105). Među elemente koji određuju koje će se narječje »uzdići na stepen književnoga jezika« navodi se i da to narječje »mora imati neku prodornu snagu, a među ostalim dijalektima istoga jezika mora imati najviše svojstava za umjetnički izraz«. Upravo se (i) takva svojstva prepoznaju u štokavskome, a pritom se čakavskome i kajkavskome odriče »sposobnost za pjesnički izraz«: »Sve, što je nedostajalo kajkavštini i čakavštini, imala je štokavština: rasprostranjenost, stare književne tradicije, sposobnost za pjesnički izraz.«

[30] Takva se periodizacija nalazi u Moguševu (1991) pregledu povijesti hrvatskoga književnog jezika (također Moguš 1993), zatim u povijesnom pregledu, uvodnom dijelu *Hrvatske gramatike* (Barić i dr. 1995).

[31] I Šimundić i Babić početak hrvatskoga standardnog jezika smještaju u 16. stoljeće. Izvan jezikoslovne kroatistike postoje i druga mišljenja o povijesti novoštokavske standardizacije, pa tako i njezinim počecima. Ovdje se to prije svega odnosi na srpsku filologiju koja nije prihvatila »kopernikanski obrat« (Katičić 1995b).

Grčević (1997: 46-47) predstavnike različitih pogleda o nastanku hrvatskoga književnog jezika dijeli u dvije skupine: jednu čine oni koji polaze od toga da je hrvatski samostalni književni jezik, a u drugoj su oni koji hrvatski isključivo smatraju dijelom »srpskohrvatskoga« i u skladu s time njegov nastanak istražuju samo u okviru srpskohrvatske standardnojezične povijesti.

[32] Silić (1996c: 245): »Standardni je jezik (pa onda i hrvatski standardni jezik) moćan upravo zahvaljujući jeziku (pa onda i hrvatskomu jeziku) kao sustavu. (Riječ je ovdje, dakako, o moći koja proistječe iz njegovih unutarnjih, jezičnih zakonitosti.) Hrvatski će dakle jezik kao sustav dati hrvatskomu jeziku kao standardnom jeziku sve što mu bude bilo potrebno, a hrvatski će standardni jezik to uzeti i »prilagoditi« sebi (u skladu sa svojim zakonitostima, za koje smo rekli da nisu samo jezične).«

[33] Na pitanje koji su štokavski govori osnovicom standardnog jezika u kroatističkoj literaturi odgovaralo se ovako: »materijalnu dijalekatsku osnovicu jezičnoga standarda dao je u prvom redu ijekavski novoštokavski dijalekt (tradicionalno zvan najčešće istočnohercegovački, ili južni), ali važnu su ulogu odigrala i ostala dva, ekavski (šumadijsko-vojvođanski, istočni) i ikavski (zapadni)« (Brozović 1976-77: 2); »podloga suvremenom hrvatskom književnom odnosno standardnom jeziku su novoštokavski govori (zapadni i istočnohercegovački), ali u njegovu su razvoju sudjelovala i ostala hrvatska narječja (kajkavsko i čakavsko, te staroštokavski slavonski i istočnobosanski dijalekt)« (Barić i dr. 1995: 11); hrvatski standardni jezik »zasnovan je na novoštokavskom dijalektu jekavskoga izgovora« (Katičić 1996: 176); osnovica je »novoštokavski govor zapadnoga tipa jekavskoga izgovora« (Silić 1998b: 428); »dijalekatskom osnovicom hrvatskoga standardnoga jezika dva su novoštokavska dijalekta, u većoj mjeri istočnohercegovački, osobito njegovi zapadni govori, u manjoj mjeri zapadni bosanskohercegovački dijalekt« (Lisac 1998: 33); »osnovicom je hrvatskomu standardnom jeziku štokavsko narječje, ali ne štokavsko narječje u cjelini, nego oni štokavski idiomi koji se u novijoj literaturi nazivlju zapadnim novoštokavskim«, za hrvatski standardni jezik mjerodavne su »zapadne značajke novoštokavskog narječja« (Barić i dr. 1999: 55).

[34] Zahvaljujući tomu što je štokavski »dao« standardni jezik, oblikuje se »predrasuda« (Silić 1998a) da je književnost pisana štokavskim ujedno i književnost pisana standardnim jezikom. Književnost na kajkavskom i čakavskom postaje dijalektalnom. Znakovito je da za Brozovića (1978) tekstovi pisani nestandardnim štokavskim izrazom ne čine treću hrvatsku dijalektalnu književnost (poput kajkavske i čakavske), već ih smatra stilskom izražajnom kategorijom.

[35] U prvome redu odnosi se to na leksički sloj, »civilizacijsko-jezičnu nadgradnju« (Brozović 1980-81, Lisac 1998). Hrvatski su vukovci identificirani kao oni koji su svojim purizmom »prekinuli višestoljetni kontinuitet tronarječnoga prožimanja kao prihvatljivoga oblika razvoja hrvatskoga književnoga leksika« (Tafra 1997-98: 338).